

LUNDS
UNIVERSITET

Lunds universitet
Institutionen för konst- och musikvetenskap
Kandidatuppsats i konstvetenskap
Handledare: Cecilia Hildeman Sjölin
Höstterminen 2006

Bilden av den kvinnliga stiftaren

En jämförande studie mellan 1100- och 1400-talets kvinnliga
stiftarbilder på skånska kalkmålningar

Kajsa Rudling

ABSTRACT FÖR 60/80 POÄNGSUPPSATS

(Bind gärna in i uppsatsen)

Institutionen för konst- och musikvetenskap
Box 117
221 00 Lund
tel 046 – 222 00 00, vx

Författare: Kajsa Rudling

Titel och undertitel: Bilden av den kvinnliga stiftaren - En jämförande studie mellan 1100- och 1400-talets kvinnliga stiftarbilder på skånska kalkmålningar

Handledare: Cecilia Hildeman Sjölin, Fil.dr.

60-p uppsats 80-p uppsats

Sidantal: 35 Illustrationer: 13 Bilagor: 1

Abstract (50-150 ord):

In this study I compare the donor portraits on wallpaintings in Scanian churches from the 12th and the 15th century and relate them to medieval society. I find that women were equally capable of owning and donating land during the entire period. The image of the ideal woman changed during the 14th century from a married woman to the unreachable mistress of the chivalrous culture and the holy virgin. Women had a natural place beside their husbands in 12th century donor portraits, while single male donors are more frequent in the 15th century. While 12th century donors were supposed to show their position in society by offering plentiful donations directly to God, donors in the 14th century instead strived to present themselves as humble and pious. The individualisation of late medieval society meant that people had to depend on themselves to achieve salvation.

Sökord för uppsatsregistret(max 10 ord):

Kalkmålningar, Stiftarbilder, Stiftare, Donator, Genus, Kvinnoideal, Individualisering, Medeltid

Innehåll

Inledning	4
Inledning och ämnesval	4
Material	4
Teoretisk utgångspunkt	6
Syfte och frågeställningar	8
Källkritik	9
Metod	9
Disposition	9
Forskningsläge	10
Beskrivning	12
Romanska stiftarbilder	12
<i>Vä</i>	12
<i>Vallkärra</i>	13
<i>Gualöv</i>	14
Gotiska stiftarbilder	15
<i>Östra Vemmerlöv</i>	15
<i>Västra Sallerup</i>	16
<i>Bollerup</i>	17
<i>Östra Herrestad</i>	18
Analys	19
Bilderna	19
<i>Romanska målningar</i>	19
<i>Gotiska målningar</i>	20
Kontexten	22
<i>Kvinnligt jordägande</i>	22
<i>Kvinnoideal</i>	23
<i>Från kollektiv till individer</i>	25
Sammanfattning och slutsatser	27
Litteraturlista	29
Bildförteckning	31
Bildbilaga	32

Inledning

Inledning och ämnesval

Mitt intresse för kalkmålningar går långt tillbaka. Egentligen ända sedan min pappa drog runt familjen för att titta på olika medeltida kyrkor när jag var liten, men det var inte förrän jag började läsa historia på universitetet som min stora fascination vaknade. Med tiden har det blivit en B- och en C-uppsats i historia, en B-uppsats i historisk arkeologi och en B-uppsats i konstvetenskap.¹ I dessa arbeten har jag främst haft en historievetenskaplig utgångspunkt, det vill säga att jag har undersökt vad kalkmålningarna kan berätta om historien, om den tid då de skapades. I min B-uppsats i konstvetenskap och i denna C-uppsats har jag dock varit tvungen att ändra perspektivet. Konstvetenskapen är ett ämne som behandlar visuella företeelser och således har jag här satt bilderna i centrum och istället tagit historien till hjälp för deras tolkning. Detta förhållningssätt passar mig som historieintresserad men det gagnar även i högsta grad tolkningen av de medeltida bilderna då dessa i första hand var funktionella, till skillnad från senare tiders konst. Detta gör dem ofta svårhanterliga för den moderna människan som, med konstvetaren Hans Beltings ord, blivit fostrad i "the era of Art" vilken skiljer sig från "the era of Images" till vilken medeltiden hör.² Det är således problematiskt att klassificera medeltida bilder som "konst". Belting har även diskuterat frågan om vem som egentligen är bäst lämpad att studera de medeltida bilderna, konstvetare eller teologer, och kommer fram till att båda brister i sin analysförmåga eftersom ämnesgränserna sätter upp hinder för intresset och tolkningen.³ Genom att gå in i bilderna och göra en analys av hur de förhåller sig till sitt historiska sammanhang hoppas jag undgå detta problem.

Material

Kalkmålningar är ett intressant undersökningsmaterial eftersom det är ett av de få bildmedier vi, för Nordens del, har kvar från medeltiden. Liksom den största delen av den medeltida konsten hade kalkmålningarna främst ett funktionellt värde för samtiden. I detta fall var det

¹ Kajsa Rudling, *Bonde eller modesprätt? Klädedräkter på skånska kalkmålningar*, B-uppsats i historia, Historiska institutionen, Lunds universitet vt 2003; Kajsa Rudling, *Talande kläder: En studie av dräktens funktion på senmedeltida danska kalkmålningar*, C-uppsats i historia, Historiska institutionen, Lunds universitet ht 2005; Kajsa Rudling, *Genus på kalkmålningar: Jämförelse mellan framställningen av kvinnor och män på tidigromanska stiftarbilder*, B-uppsats i historisk arkeologi, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet vt 2005; Kajsa Rudling, *Kläder som kommunikation: En komparativ undersökning av dräktens användning och uttrycksätt under medeltiden*, B-uppsats i konstvetenskap, Institutionen för konst- och musikvetenskap, vt 2006.

² Hans Belting, *Likeness and Presence, a History of the Image before the Era of Art*, Chicago 1994, s 9.

³ Belting, 1994, s 2f.

didaktiskt snarare än dekorativt. Man brukar säga att kyrkans bilder hjälpte den icke läskunniga församlingen att förstå det religiösa budskapet som förmedlades under gudstjänsterna främst på latin. Detta är visserligen tänkvärt, men vad som även är relevant för dagens forskare är väl den mer indirekta och kanske omedvetna aspekten av kalkmålningarnas didaktik där bilderna speglar ett mer vardagligt ideal.

Stiftarbilderna är intressanta ur många aspekter. De uppfördes på uppdrag av de personer som avbildades, det vill säga de som donerat medel för kyrkans utsmyckning och i vissa fall hela byggnadens uppförande. Av denna anledning är det inte svårt att tänka sig att bilderna speglar donatorernas egna ideal och värderingar. Visserligen har säkert även ikonografiska ramar spelat en roll för målningarnas utseende, men likväl är det frälsets självbild som speglas och som kan ta sig uttryck både i stilistiska strukturer och i de individuella avvikelserna.

En intressant aspekt av denna självbild är den som länge ignorerats av forskningen, nämligen den kvinnliga. Därför har nedanstående undersökning koncentrerats kring bilder av kvinnliga stiftare. Geografiskt fokuseras materialet till Skåne, som fram till år 1658 var en del av Danmark. Detta har gjort att materialet begränsats och blivit för undersökningen hanterligt. Dock görs utblickar mot det övriga danska materialet eftersom detta ger ett större underlag som kan underbygga eventuella resultat.

De kvinnliga stiftarbilderna har visat sig lätt kunna delas in i två grupper, en romansk som koncentreras till 1100-talet och en gotisk som befinner sig på 1400-talet. Detta beror på att de stiftarbilder som fortfarande finns kvar i dag är från dessa två tidsperioder. Under medeltiden har stiftarbilderna varit långt mer frekventa men av olika anledningar har flertalet försvunnit så att det i dag endast återstår cirka 20 stycken, av vilka sju avbildar kvinnor. Tre av dessa, från kyrkorna i Vä, Vallkärra och Gualöv målades under 1100-talet medan vi från 1400-talet har fyra, i Östra Vemmerlöv, Västra Sallerup, Östra Herrestad och Bollerup. Att bilderna delats upp på detta sätt är till stor del slumpartat, men beror troligen också på att flertalet av Skånes kyrkor fick nya målningar under dessa perioder. Många stenkyrkor uppfördes på 1100-talet som ersättning för de äldre stavkyrkorna och som en följd av byggandet av Lunds domkyrka. Under 1400-talet fick många av dessa romanska lantkyrkor nya spetsbågiga, gotiska valv och förseddes då ofta med nya målningar.⁴ Denna gruppering ger, trots dess till synes slumpartade karaktär, dock ett ytterst intressant undersökningsmaterial för jämförelse om man vill undersöka skillnader mellan de tidiga och de sena stiftarbilderna.

⁴ Rickard Holmberg, *Kyrkobyggnad, kult och samhälle*, Stockholm 1990, s 8.

Teoretisk utgångspunkt

Om det finns en skillnad mellan de romanska och de gotiska stiftarbilderna är det intressant att gå ett steg vidare och undersöka vad som kan ligga bakom en sådan förändring. Eftersom det inte finns någon tidigare forskning på detta ämne med denna speciella inriktning har jag valt att här själv sätta samman en rad olika faktorer som jag tror kan spela en roll och på så sätt själv skapa mitt teoretiska perspektiv. I huvudsak kan jag se två möjliga aspekter som vore av intresse. Dels den som rör kvinnan och hennes situation under den berörda tidsperioden, både konkret och idémässigt, och dels den som gäller de religiösa aspekterna, förändringar i troslivet och dess utövande.

En konkret aspekt som måste påverka avbildningen av den kvinnliga stiftaren är huruvida hon själv kunde vara donator. Detta har att göra med hennes möjligheter att ärva och förvalta egendom. Birgit Sawyer har undersökt detta grundligt och kommit fram till att kvinnor visst hade personlig egendom som hon kunde förskansa sig både genom hemgift och genom arv.⁵ Denna rätt förändrades inte heller nämnvärt under medeltidens gång och en kvinna kunde vara jordägare på 1100-talet likaväl som på 1400-talet. Som änka kunde hon dessutom själv ansvara för sin egendom, visserligen under uppsikt av en förmyndare, men i realiteten med stor frihet.⁶ En gift kvinna stod under sin makes förmyndarskap, men diplomer visar att makarna oftast tog beslut om egendomen tillsammans. För att kvinnans familj skulle ha rätt till kompensation gjordes dock mannen ansvarig för egendomsförluster.⁷ Efter en undersökning av danska testamenten har dock Thelma Jexlev noterat en nedgång av andelen kvinnliga donationer till kyrkan under perioden 1250-1450. Från att ha stått för hälften av donationerna under periodens första hälften sjunker sedan andelen till ca 20%.⁸

Den aspekt som rör kvinnans förutsättningar på det idémässiga planet är dock svårare att sätta fingret på. Få forskare verkar ha intresserat sig för de idémässiga aspekterna som kunde påverka den medeltida kvinnan ur ett förändringsperspektiv. Birgit Sawyer och många forskare med henne koncentrerar sig snarare på förändringen av kvinnans förutsättningar i och med kristnandet av Norden, och diskuterar frågan om kvinnan fick det sämre eller bättre.⁹ Dick Harrison talar dock om en successiv förändring till det sämre för kvinnan med början i 1100-talet. Under medeltidens gång blev hemgiften viktigare än morgongåvan, det vill säga

⁵ Brigit Sawyer & Peter Sawyer, *Medieval Scandinavia: From Conversion to Reformation circa 800-1500*, Minnesota 1993, s 207.

⁶ Sawyer & Sawyer, 1993, s 208.

⁷ Sawyer & Sawyer, 1993, s 209.

⁸ Thelma Jexlev, "Wills, Deeds, and Charters as Sources for the History of Medieval Women", *Aspects of Female Existence; Proceedings from the St. Gertrud Symposium 'Women in the Middle Ages'*, Copenhagen, September 1978, Birte Carlé m.fl. (red.), Köpenhamn 1980, s 28-40.

⁹ Sawyer & Sawyer, 1993, s 188-213.

att brudens familj fick lägga ut mer än mannens vid ett giftermål vilket gjorde döttrar till en ekonomisk börda. Giftasåldern försköts inom de högre samhällsskikten så att mannen ofta var betydligt äldre än sin hustru, vilket medförde en maktförskjutning.¹⁰

En viktig idémässig aspekt som jag tänker på torde dock vara jungfruidealet som växer fram under medeltiden. Birgit Sawyer uppmärksammar exempelvis att jungfrur sällan förekommer i den isländska litteraturen från 1200-talet. Detta tolkar hon som ett uttryck för den höga värderingen av äktenskapet som fanns under denna tid i hela Norden.¹¹ Betty Bandel uppmärksammar en förändring över tid i beskrivningen av kvinnorna i engelsk litteratur. Skiljelinjen går kring år 1066 då man börjar förvånas och ta avstånd från beskrivningar av kvinnor som styrde och krigade, vilket tidigare flitigt förekom. Detta ska enligt Bandel ha berott dels på en förändring av den verkliga kvinnans levnadsvillkor och dels på en attitydförändring som kom med den höviska litteraturens kvinnoideal.¹² Det nya höviska idealet, som härrörde från 1100-talets Sydfrankrike, beskrev den ouppnåeliga kvinnan som skulle dyrkas på avstånd. Den icke-sexuella kärleken hyllades, trånandet efter den perfekta, fläckfria kvinnan. Kärleken till kvinnan var i det närmaste förandligad.¹³ I Sverige etablerade sig den höviska kulturen inte förrän på 1300-talet och för Skånes del kanske marginellt tidigare.¹⁴ Under medeltiden växte även en kult fram kring jungfru Maria, Jesu moder. Maria var också den perfekta kvinnan och ett ideal ingen verklig kvinna kunde mäta sig med. Denna föreställning torde enligt Sawyer inte varit möjlig innan 1300-talet eftersom äktenskapet värderades så pass högt dessförinnan.¹⁵ Dessa två aspekter torde sammantaget ha skapat ett kvinnoideal som uppvärderade kvinnan i teorin och satte henne på en piedestal, men som samtidigt tryckte ned den verkliga kvinnan.

En förändring som uppmärksammas främst i samband med renässansen, men som satte igång redan under medeltiden är individualiseringen. Då den västeuropeiska tidigmedeltida människan såg sig som en del av ett kollektiv i en värld där alla visste sin plats började den senmedeltida människan snarare se sig som en individ. Denna process är visserligen ytterst segdragen och det går inte att peka på något direkt brott i historien. Likväl är det dock en reell strukturell förändring som uppmärksammas av många forskare och det verkar nu vara så vedertaget att få problematiserar eller ens nämner det i sina forskningsrapporter. En forskare

¹⁰ Dick Harrison, *Stora döden*, Stockholm 2000, s 150.

¹¹ Sawyer & Sawyer, 1993, s 201f.

¹² Betty Bandel, "The English Chroniclers' attitude toward women", *Journal of the History of Ideas* 16, 1955, s 114.

¹³ Michael Nordberg, *Den dynamiska medeltiden*, Kristianstad 1993, s 104.

¹⁴ Dick Harrison, *Sveriges historia medeltiden*, Stockholm 2002, s 159.

¹⁵ Birgit Sawyer, *Kvinnor och familj i det forn- och medeltida Skandinavien*, Skara 1992, s 87.

som dock tar upp en diskussion om den medeltida människans självbild är historikern Aron Gurevitj.¹⁶ I sin bok tar Gurevitj bland annat upp tidigare forskning, exempelvis Colin Morris som i sin bok *The Discovering of the Individual. 1050-1200*¹⁷ förkastar teorin om att individualiteten uppkom plötsligt under 1400-talets italienska renässans, utan snarare sakta formades under ”elvhundratalsrenässansen” mellan ca 1050 och 1150.¹⁸ Jag ska här inte spekulera i när denna förändring ägde rum utan vill bara nämna att den existerar och se om detta kan vara till hjälp vid en förklaring av en eventuell förändring av stiftarbilderna.

Syfte och frågeställningar

Syftet med uppsatsen är således att studera skånska stiftarbilder föreställande kvinnor. Intresset fokuseras på att se om det finns en skillnad mellan de bilder som stammar från 1100-talet och de från 1400-talet. Vidare undersöks om en eventuell förändring kan förklaras, belysas eller bara ställas i relation till samtida samhällshistoriska aspekter. De tre aspekter jag intresserar mig för är för det första möjligheter för kvinnligt jordäggande och dispositionen av denna. Den andra rör det jungfruliga idealet som uppkom i och med framväxten av den höviska diktningen och Mariakulten och de kvinnoideal den förde med sig, och den tredje rör den ökade individualiseringen av människan under medeltidens gång. De konkreta frågeställningarna lyder:

- *Kan man se en skillnad mellan de kvinnliga stiftarbilderna under 1100-talet och 1400-talet i fråga om utförande, frekvens i jämförelse med manliga stiftare och placering i kyrkorummet?*
- *Kan en eventuell förändring förklaras, belysas eller ställas i relation till någon, eller flera av aspekterna: 1) Kvinnligt jordäggande och dispositionen av denna, 2) Det förändrade kvinnoidealet som uppstod i och med framväxten av den höviska diktningen och Mariakulten och 3) Den ökade tendensen hos senmedeltidens människor att se sig själva som individer snarare än del av ett kollektiv?*

¹⁶ Aron Gurevitj, *Den svårfångade individen: Självsynen hos fornnordiska hjältar och medeltidens lärda i Europa*, Stockholm 1997.

¹⁷ Colin Morris, *The Discovering of the Individual. 1050-1200*, London 1972.

¹⁸ Gurevitj, 1997, s 20f.

Källkritik

Problemet med att studera kalkmålningar på hösten är att ljusförhållandena i kyrkan är så dåliga att avfotografering inte är att tänka på, om man inte har specialutrustning. Detta faktum gör att denna undersökning främst har fått utgå från reproduktioner. Att inte se bilderna i deras rätta miljö är problematiskt eftersom deras funktion blir så mycket tydligare i kontakten med kringliggande motiv. Ett annat problem är bevaringsgraden som för kalkmålningar över lag är dålig. Många har skadats eller förstörts genom skador på dem eller ombyggnader av kyrkan och överkalkningar genom åren. Detta gör att det material jag har att arbeta med inte på långa vägar kan representera alla de stiftarbilder som uppfördes under medeltidens lopp. Även om man måste ha detta i åtanke när man studerar dessa bilder är det dock inte grund till att bortse från detta källmaterial som saknar motsvarighet för Nordens del under denna spännande tidsperiod.

Metod

Undersökningen bygger på ett närstudium av kalkmålningar med kvinnliga stiftarbilder från Skåne under perioden 1100-1500. Bilderna jämförs med varandra men utblickar görs även mot dels manliga stiftarbilder från Skåne och dels med övriga stiftarbilder från hela det medeltida Danmark. Utblickarna tjänar som förtydligande av vissa tendenser som kan speglas i källmaterialet, men även för att bredda det statistiska underlaget vid vissa frekvensdiskussioner.

Disposition

Uppsatsen tar avstamp i en beskrivning av och en orientering i källmaterialet. Därefter följer en teoretisk diskussion som tar upp olika faktorer som kan ha påverkat den eventuella förändring i utformningen av kvinnliga stiftarbilder som jag undersöker. Dessa faktorer bygger inte på några tidigare samlade teorier utan är olika aspekter som jag under mina år av studier samlat på mig och funnit intressanta vid studiet av uppsatsens källmaterial. Ur dessa två inledande diskussioner härleds sedan undersökningens syfte och frågeställningar, vilka följs av en kortare källkritik, disposition och en orientering i tidigare forskning. Härifrån går jag över till en beskrivning av bilderna, som jag går igenom kyrka för kyrka i kronologisk ordning. En uppdelning görs mellan de romanska målningarna och de gotiska målningarna och de båda delarna inleds med en överblick där även de manliga stiftarbilderna från Skåne presenteras. Därefter sammanfattas de romanska och de gotiska bildernas karaktäristiska drag och ställs mot varandra för att identifiera en eventuell förändring. I den efterföljande

analysdelen går jag ett och ett igenom målningarnas relation till de tre olika aspekter jag tagit upp i det teoretiska avsnittet. Slutligen följer en sammanfattning av uppsatsen där slutsatserna specificeras.

Forskningsläge

Forskningen kring kalkmålningar hade sin höjdpunkt kring 70- och 80-talet då bland annat flera översiktsverk skrevs. Ett sådant är den så kallade *Registranten* som är resultatet av några ihärdiga studenter som på 70-talet åkte runt i Skånes kyrkor och registrerade alla kalkmålningar som sedan publicerades, varje kyrka för sig, och även utifrån motiv.¹⁹ Det är från denna jag framförallt samlat information om vilka skånska kyrkor som har stiftarbilder. Ett annat översiktsverk som kom några år senare var *Kalkmalerier*, en serie bestående av sju band uppdelade på olika tidsperioder samt ett registerband, redigerade av Ulla Haastrup med flera.²⁰ Varje band är uppdelade i två delar, där den första ger en bakgrund till tidsperioden och i synnerhet till kalkmålningarna under denna tid i fråga om motivval och teknik. Den andra delen utgörs av ett antal artiklar skrivna av olika forskare inom området, i huvudsak koncentrerade kring enskilda kyrkor. År 2002 kom Axel Bolvigs bok *Politikens bog om Danmarks kalkmalerier* ut, i vilken Danmarks samtliga kalkmålningar listas.²¹ Boken är uppdelad efter stift vari kyrkorna med deras kalkmålningar följer alfabetiskt. Även om informationen på intet sätt är uttömmande ger denna bok en bra översikt över kalkmålningsbeståndet. Fördelen är dock även att den är utgiven så pass sent att den speglar de nyaste forskningsresultaten. Bokförlaget Signum har gett ut ett större verk som vill ge en överblick över den svenska konsten genom tiderna, uppdelade periodiskt i 14 band. För denna undersökning är speciellt banden om den romanska respektive den gotiska konsten relevanta.²² Mereth Lindgren har i båda dessa böcker skrivit artiklar om kalkmålningar vilket gett en bra överblick över olika stilar och verkstäder, men även en för denna uppsats intressant utblick mot det svenska kalkmålningsbeståndet.

Mer specificerade undersökningar som inte ingår i större serier har dock även gjorts. En sådan är Inger Ahlstedt Yrlids avhandling *Och i hopp om det eviga livet: studier i Skånes romanska muralmåleri*, där hon studerar olika aspekter av Skånes romanska kalkmålningar.²³

¹⁹ *A catalogue of wall-paintings in the churches of medieval Denmark 1100-1600 : Scania, Halland, Blekinge*, Knud Banning, m.fl. (red.), Köpenhamn 1976-82.

²⁰ *Danske kalkmalerier*, Ulla Haastrup m.fl. (red.), Köpenhamn 1985-1992.

²¹ Axel Bolvig, *Politikens bog om Danmarks kalkmalerier*, Köpenhamn 2002.

²² *Signums svenska konsthistoria: Den romanska konsten*, Lund 1995; *Signums svenska konsthistoria: Den gotiska konsten*, Lund 1996.

²³ Inger Ahlstedt Yrlid, *Och i hopp om det eviga livet: studier i Skånes romanska muralmåleri*, Lund 1976.

Bland annat har hon undersökt stiftarbilderna i Vä och Gualöv och bidragit starkt till vår vetenskap om stiftarnas identiteter, målningarnas datering och deras funktion i det medeltida samhället. Cecilia Hildeman har i två artiklar undersökt stiftarbilderna i sydöstra Skåne.²⁴ Hon går igenom kyrka för kyrka och diskuterar vilka som kan identifieras som stiftarbilder och i sådana fall vilka de olika stiftarna kan ha varit. Intressanta resonemang för nedanstående undersökning har varit dem som rör kyrkorna i Östra Vemmerlöv, Bollerup och Östra Herrestad.

Margareta Kempff har fokuserat en undersökning kring kalkmålningars möjlighet som källa till vår kunskap om medeltida kvinnor.²⁵ Kempff delar in kvinnobilderna i olika grupper där stiftarbilder utgör en viktig grupp. Frågeställningen rör vad dessa bilder säger om kvinnans liv, det vill säga ur en väldigt konkret aspekt, vilket dock Kempff inte finner är så mycket. Detta beror enligt henne dels på att kvinnliga donatorer saknade tillräcklig teologisk kunskap för att påverka bildprogrammet i någon större utsträckning. Dessutom hämmades målningarnas didaktiska funktion av det faktum att de syntes dåligt, dels av knappa ljusförhållanden och dels av förhindrad insyn i kyrkans kor där vissa bilder placerats.²⁶ Dock finns det andra forskare som hävdar att församlingen visst såg kalkmålningarna tydligt. Man kan även ifrågasätta varför kvinnliga lekmän skulle ha haft en sämre teologisk kunskap än de manliga. Det undersökningen dock saknar är den mer teoretiska problematiseringen av synen på kvinnan som speglas i stiftarbilderna vilket jag här försöker utreda.

Som sagt är det få forskare som diskuterat kvinnans ställning under medeltiden ur ett förändringsperspektiv. Hur synen på kvinnan förändrades och hur detta påverkat kalkmålningar. Birgit Sawyer diskuterar kvinnans situation under medeltiden i boken *Kvinnor och familj i det forn- och medeltida Skandinavien*, från 1992 och i *Medieval Scandinavia: From Conversion to Reformation circa 800-1500* från år 1993.²⁷ Hon fokuserar dock förändringsperspektivet till tiden för Nordens övergång till kristendomen, vilket ligger kring 1000-talet, och som således inte är så relevant för denna uppsats, även om många av hennes resonemang kring bland annat den medeltida kvinnans arvsrätt och diskussioner kring äktenskapets värdering varit intressanta.

²⁴ Cecilia Hildeman, "Donatorsframställningar inom Sydostskånes medeltida kalkmåleri", *Tomelilla Hembygds-krets årsbok 1981*, Tomelilla 1981; Cecilia Hildeman, "Donatorsframställningar inom Sydostskånes medeltida kalkmåleri", *Tomelilla Hembygds-krets årsbok 1982-1983*, Tomelilla 1983.

²⁵ Margareta Kempff, "Kalkmålningar som källa till kvinnohistoria", *Fokus på kvinnor i middelalderkilder: Rapport fra symposiet "Kilder till kvinnehistoriske studier i nordisk middelalder"*, Isegran, september 1990, Berit Jansen Sellevold, Else Mundal & Gro Steinsland (red.), Skara 1992.

²⁶ Kempff, 1992, s 58.

²⁷ Sawyer, 1992; Sawyer & Sawyer, 1993.

Beskrivning

Romanska stiftarbilder

Stiftarbilder är kända från fem skånska kyrkor med romanska kalkmålningar. Av dessa avbildar tre kyrkor, Vä, Gualöv och Vallkärra ett stiftarpar, det vill säga en man och en kvinna. I de två andra avbildas bara manliga stiftare. Då de gotiska valven togs bort i Övraby kyrka 1909 försvann den stiftarbild som var placerad högt upp på triumfbågsmurens norra sida.²⁸ Bilden föreställer en stående man, med långt hår och eventuellt skägg, klädd i kjortel och med en mantel vilande över axlarna, som överräcker en kyrkomodell till en välsignande hand som sträcks ned från det övre högra hörnet. Man kan spekulera i om det kunnat finnas ännu en donator på motsvarande plats på den södra sidan. Denna bit är dock inte avfotograferad så något definitivt svar får vi aldrig. I Stehag, med målningar daterade till början av 1200-talet, finns i triumfbågen en biskop på den södra sidan och en kung med den tillhörande inskriptionen ”KANUTR” tolkat som kung Knut på den norra.²⁹ Knut är klädd i kjortel med en mantel fäst över högra axeln. Han bär krona på huvudet och spira och riksäpple i händerna. Biskopen bär sin ämbetsdräkt, här bestående av dalmatika, biskopskåpa, pallium och mitra. I handen håller han en kräkla.

Vä

Skånes äldsta stiftarbilder återfinns i Mariakyrkan i Vä i nordöstra Skåne. Diskussioner har förts angående dateringen, men enligt Inger Ahlstedt-Yrliid torde målningarna kunna kopplas till det nya korets uppförande som enligt en pergamentlapp funnen i altaret skall ha inträffat år 1121.³⁰ Efter överkalkning togs målningarna i kor och absid fram under åren 1963-1966, utan att retuschera dem, vilket medfört att de i dag framstår något skadade och otydliga.³¹ Stiftarbilderna befinner sig i korets östvägg, en kvinna den på norra och en man på den södra sidan av absidöppningen. Stiftarna har identifierats som något av de danska kungaparen Valdemar I och Sofia, Magnus Nielsen och Rikissa eller Niels Svensson och Margareta Fredkulla beroende på dateringen.³² Mot en djupblå bakgrund står de båda figurerna och sträcker upp varsitt föremål, kvinnan en kyrkomodell och mannen ett guldskrin, till en

²⁸ Hildeman, 1981, s 11.

²⁹ Inger Ahlstedt-Yrliid, ”Et kongeportræt: Stehag kirke 1200-1210”, *Danske kalkmalerier: Senromansk tid 1175-1275*, Ulla Haastrup & Robert Egevang (red.), Köpenhamn 1987, s 105.

³⁰ Ahlstedt-Yrliid, 1976, s 64-67; se även Henrik Græbe, *Kyrkorna i Vä*. Sveriges kyrkor, Skåne III:1, volym 139, Stockholm 1971, s 92f.

³¹ Ahlstedt-Yrliid, 1976, s 58.

³² Se Græbe, 1971, s 80; Ahlstedt-Yrliid, 1976, s 64-67; Bolvig, 2002, s 272.

gloriaförsedd gestalt i det övre hörnet som vetter mot absiden. Kvinnan är klädd efter tidens mode i en röd bliaut (en snäv fotsid kjortel) med ärmor som vidgar sig i en strut vid armbågen fodrad i gult. Underkjorteln som syns vid handlederna är rödfärgad och manteln som vilar på axlarna är gul med ett mönster av ringar. Håret täcks av en huvudbonad i vitt tyg, med ett gult band knutet över pannan. Mannen är klädd i en blå, knälång kjortel, röda hosor och gula skor. En gul, fodrad mantel vilar över hans axlar och en krona pryder huvudet.

Vallkärra

Vallkärra kyrka, som ligger strax norr om Lund, byggdes om i slutet av 1800-talet och då bestämde man sig för att ta ner kalkmålningarna och flytta dem till Historiska Museet i Lund. Efter sina många strapatser är de i dag dock relativt skadade och stora delar saknas, särskilt mannen där nu endast händerna och den byggnadsmodell som han donerar är synliga. Dock målades kalkmålningarna av innan nedtagningen. Två bilder av stiftarna utförda 1907 av en A. P. W., en avritning och en rekonstruktion av förlorade delar, sitter i dag under målningarna i Historiska museet. Man har dock även nyligen funnit andra bilder, utförda av konservatorn Theodor Wåhlin som skötte nedtagningen, som dels gjort avkalkeringar och dels målat av dem i full storlek.³³ Målningarna ska ha utförts av den så kallade Finjamästaren till vilken åtta skånska målningssviter har attribuerats. Dateringen av dessa målningar har lagts till perioden 1125-50.³⁴ Stiftarna har varit placerade i triumfbågen, kvinnan på den norra sidan och mannen på den södra. Båda är avbildade i halvprofil, vända mot altaret, och emellan dem i bågens högsta del sitter i en medaljong en välsignande, gloriaförsedd gestalt. På långskeppets östmur har man placerat bilder från den yttersta domen.³⁵ Båda stiftarna står upp och sträcker fram ett föremål, kvinnan håller ett långsmalt, brunfärgat objekt som torde kunna tolkas som ett ljus och mannen håller en kyrkomodell. Kvinnan är klädd i en vit kjortel som slutar strax över fötterna. Ärmarna är snäva och dräktens rynkor och veck illustreras av blå linjer. Manteln som vilar över kvinnans axlar är röd och slutar precis över kjortelfällan. Huvudet är i dag i princip helt försvunnet, men enligt teckningarna från år 1907 bär kvinnan en vit hätta med ett band kring nederkanten. Denna är även delvis synlig på fotografier tagna i Vallkärra kyrka innan kalkmålningarnas nedtagning. Idag är ingenting synligt av mannen. Endast kyrkomodellen och en hand som håller den syns på målningen. På teckningen går det dock att skymta delar av huvudet och spår av en grön mantel.

³³ Muntlig uppgift av Hampus Cinthio, historiska museet i Lund.

³⁴ Ahlstedt Yrlid, 1976, s 31; Mereth Lindgren, "Kalkmålningarna", *Signums svenska konsthistoria: Den romanska konsten*, Lund 1995, s 312.

³⁵ Ahlstedt Yrlid, 1976, s 36, 51.

Gualöv

I Gualövs kyrka som ligger i nordöstra Skåne är det endast stiftarbilderna i triumfbågen som bevarats av de romanska målningarna som togs fram 1952.³⁶ De har daterats till perioden 1150-75. Stiftarna är avbildade stående i halvprofil, vända mot altaret, på en blå bakgrund. Mannen står på den norra och kvinnan på den södra sidan.³⁷ Emellan dem, i toppen av bågen sitter en ängel i en medaljong med ett textband i händerna. Inger Ahlstedt Yrlid har tytt texten till "TU UCITUS HANC BASILICAM PICTURA DEORNASTI / PRO ANIMA CONIUGIS TUE HIALMSVITH OB SPEM VITE ETERNE", vilket hon översätter som "Du Ugitus har prytt denna kyrka med målningar för din hustru Hialmsviths själ i hopp om det eviga livet".³⁸ Således identifierar hon stiftarna som denna Ugitus som bekostat kyrkans dekorerings till minne av sin avlidna hustru Hialmsvith, tyvärr förekommer dessa ej i annat källmaterial från denna tid. Den kvinnliga stiftaren är klädd i en gul bliaut, med snäva ärmar som vidgar sig tvärt precis innan handleden där man även kan skymta den vita underkjorteln. På fötterna som sticker fram bär hon röda spetsiga skor. Manteln verkar vara tillverkad i ett styvt tyg som gör att den står ut vid axlarna. Manteltyget är rött och mönstrat med ett snedställt, blått rutmönster med vita prickar i fyrkanternas hörn och mitt. Fodret är gråverk, det vill säga sammanfogade ekorrskinn. Håret täcks helt av ett vitt tyg där vecken markerats med blåa streck, och hålls på plats av en guldfärgad ring som sitter kring huvudet, eventuellt ska materialet föreställa någon metall. I höger hand bär hon en bok och i den vänstra ett långt brunt föremål som har tolkats som ett ljus, kanske ett begravningsljus.³⁹ Mannen bär en blå kjortel med en tjock vit bård längst ner som slutar under knäna. På benen sitter röda hosor som omärkligt går över i spetsiga skor. Manteln är röd och fodrad med gråverk, fäst vid högra axeln för att lämna svärdsarmen fri. På huvudet bär han en rundkullig hätta med en tunn vit bård längs kanten och en liten rund knapp längst upp.⁴⁰ I höger hand håller han ett enhandssvärd i sin skida på en fästanordning som vanligtvis spändes kring höften men här bara hänger ner. I den vänstra handen finns ett spjut med en treuddig, röd vimpel fäst längst upp på skaftet.

³⁶ Ahlstedt Yrlid, 1976, s 24.

³⁷ För vidare diskussion se Rudling, vt 2005.

³⁸ Ahlstedt Yrlid, 1976, s 24-28.

³⁹ Inger Ahlstedt Yrlid, "Kring några bilder av kvinnor i 1100- och 1200-talens måleri", *Kvinder i middelaldern: symposieföredrag, Københavns Universitet, 1982*, Köpenhamn 1983.

⁴⁰ Ahlstedt Yrlid har tolkat dräkten som en stridsdräkt med ringbrynja och hjälm, men jag ser det snarare som en finare dräkt av tyg, framförallt på grund av att de snäva ärmarna som tillhör modedäkten under denna tid svårligen kunnat tillverkas av metallringar. Se Ahlstedt Yrlid, 1976, s 24; Inger Ahlstedt Yrlid, "Kalkmalerier som sjaelegaver: Gualöv kirke 1150-75", *Danske kalkmalerier: Romansk tid 1080-1175*, Ulla Hastrup & Robert Egevang (red.), Köpenhamn 1986, s 186.

Gotiska stiftarbilder

Från den gotiska perioden finns det mycket fler kalkmålningar bevarade, och således även fler stiftarbilder. Dock sjunker andelen kvinnliga stiftare. Av de fjorton stiftarbilderna avbildar fyra kvinnor, Östra Vemmerlöv, Västra Sallerup, Bollerup och Östra Herrestad. De övriga är Stora Köpinge (1325-1350), Vallby (1430-60), Gärds Köpinge (1450-75), Maglehem (1450-75), Östra Ingelstad (1475-1500), Hyby (1475-1510), Östra Strö (ca 1500), Farstorp (ca 1500), Gislöv (1500-1525).

Östra Vemmerlöv

I sydöstra Skåne ligger Östra Vemmerlövs kyrka. Kyrkan är romansk men nya valv slogs under gotisk tid och målades någon gång under perioden 1425-50 av den så kallade Fjälkingemästaren som också målat ett tiotal kyrkor i östra Skåne. I Östra Vemmerlöv finns dock signeringen fr[ater] haqu[inus], tolkat som ”broder Håkan” vilken skulle kunna vara målaren.⁴¹ Målningarna togs fram 1907 och restaurerades kort därefter kraftigt, men rengjordes på nytt 1965.⁴² Theodor Wåhlin som undersökte målningarna 1907, innan restaureringen, noterade en fragmentariskt bevarad figur omgiven av inskriptioner på norra valvpelaren mellan den västra och den mellersta långhustravén.⁴³ Denna bild har dock kompletterats i restaureringen med en sittande madonna vilket kan förklaras av att man tolkat bilden som en Anna själv tredje. Det enda bevarade ordet i inskriptionen ”Anna” kan tyda på en sådan tolkning, men bildens karaktär skiljer sig så mycket från andra Anna själv tredjebilder att en sådan tolkning i dag inte verkar trolig. Cecilia Hildemans tydning av figuren som en kvinnlig stiftare verkar enligt min mening långt mer trolig, liksom hennes förslag till möjliga stiftare: Mette Jensdatter Due eller Birgitte Bondesdatter Thott.⁴⁴ Dock motsägs hennes idéer delvis av Axel Bolvigs teori om att målningarnas donator skulle ha varit Christian I, på grund av kyrkans många unionsvänliga motiv.⁴⁵ Som stiftarmotiv är det även speciellt eftersom det inte finns någon motsvarande avbildad manlig donator, på den motstående pelaren är det istället avbildat ett säckpipespelande djur. I det västliga valvet har man avbildat domedagsmotiv och i det mellersta valvet helgonen Gertrud, Dorothea, Maria Magdalena och Katarina. På grund av den hårda restaureringen är det svårt att göra en rättvisande beskrivning av bilden. Det man i dag kan se är i alla fall en stående kvinna klädd i

⁴¹ Mereth Lindgren, ”Kalkmålningarna”, *Signums svenska konsthistoria: Den gotiska konsten*, Lund 1996, s 377.

⁴² Hildeman, 1983, s 22f.

⁴³ *Ib.*

⁴⁴ Hildeman, 1983, s 24f.

⁴⁵ Bolvig, 2002, s 280f.

fotsid kjortel, med en mantel vilande över axlarna. På huvudet har hon ett vitt dok som svepts kring huvudet. Händerna hålls fram lite framför bröstet, som i bön.

Västra Sallerup

Västra Sallerups kyrka ligger utanför Eslöv i västra Skåne. Vid en restaurering av kyrkan fann man sex olika lager målningar från 1100- till 1400-talet, som man tog fram om varandra så att delar av flera lager i dag är synliga i kyrkan, vilket fått till följd att många av bilderna i dag är fragmentariska.⁴⁶ Stiftarbilderna är förlagda till korets norra vägg och ska ha utförts under perioden 1425-50. Monica Rydbeck tolkade 1947 motivet som stiftare vilka överräcker en gåva till drottning Margareta, som i sin tur förmedlar den vidare till Maria och Jesus. Mette Brandt gjorde dock en omtolkning i början av 1970-talet där hon i stället för drottningen ser en av de vise männen, som vid restaureringen felaktigt utrustats med lång dräkt och kvinnliga drag, varvid motivet således blir konungarnas tillbedjan som bevittnas av stiftarna.⁴⁷ Stiftarna består av en kvinna, ett barn och en man.⁴⁸ Alla tre knäböjer och håller fram händerna som i bön. Mannen sitter först med kvinnan bakom sig. Barnet sitter emellan dem i bakgrunden och den lilla inskriften "Klaos" ovanför huvudet. Om namnet Klaos ska hänföras till fadern eller barnet är omdiskuterat men torde syfta på Claus Nielsen Sparre. Framför mannen finns en tom vapensköld med en hjälm ovanpå. Kvinnan är klädd i fotsid veckrik houppelande, ett löst sittande ytterplagg som kom på modet i slutet av 1300-talet. Den stående kragen har lämnats oknäppt så att dräkten får en mindre V-ringning. Ärmarna är tygrika och samlade kring handleden. Håret täcks av ett vitt dok och ovanpå detta bär hon en till synes överdimensionerad grön hatt med platt kulle och långt brätte, mönstrad så att den ser ut att vara gjord av flätad halm. En tillfredsställande förklaring till denna hatt är svår att finna då den helt skiljer sig från tidens mode. Det finns medeltida bilder av bondkvinnor som bär mindre halmhattar, men jag har hittills inte lyckats hitta något motsvarande bland frälskvinnor. Mannen bär rustning med en synlig ringbrynja kring halsen och en mantel som fästs vid axelplåtarna. Vid det breda, smyckade metallbältet som vilar på höften bär han på vänster sida ett tvåhandssvärd och på den högra en dolk. Huvudet är bart så att man ser det

⁴⁶ Cecilia Hildeman Sjölin, *Bilden, texten och kyrkorummet: En studie av scener kring Jesu födelse och Kristoffermotivet i Sydskandiaviens medeltida kalkmåleri*, Lund 2006, s 235.

⁴⁷ Hildeman Sjölin, 2006, s 235.

⁴⁸ Den man som räcker fram en gåva till en av de vise männen är avbildad i samma storlek som stiftarna och verkar således höra till stiftargruppen. Denna tolkning stärks av ansiktets äldre drag och den långa klädnaden med en röd mantel vilande på axlarna, vilket gör att han i mina ögon ser ut som en äldre man och knappast de vise männens tjänare. På en äldre bild tagen av Monica Rydbeck innan restaureringen kan man dock se att dräkten förlängts i restaureringen och att "manteln" mer ser ut att tillhöra bakgrunden. Min slutsats blir således att stiftarna endast inbegriper de tre ovan nämnda personerna.

vågiga, kortklippta håret. Barnet ser ut att liksom modern bära en veckrik houppelande, med upprättstående krage som knäppts i halsen.

Bollerup

Bollerups kyrka ligger i sydöstra Skåne där kalkmålningar togs fram 1955. Man fann då bland annat ett par stiftarbilder på de östligaste valvribborna i långhuset motsvarande triumfmuren i romanska kyrkor. En kvinna står på den norra sidan och en man står på den södra. I det östra långhusvalvets östkappa skildras yttersta domén, med de fördömda i sydkappan och de saliga i nordkappan. Identifieringen av stiftarna är här förhållandevis enkelt eftersom de åtföljs av ett språkband som sträcker sig längs valvribborna, där texten lyder: ”... ar efter gutz bird mccccclxx sexto tha lodh velbaren quinne fru barabra bradus d ... nes søn oluf stiss ... taeche all thenne kirke p(a) ny oc helige (el. henge) k(lo)kkerne i tornet oc meessebog. ORATE PRO NOBIS.”.⁴⁹ Dateringen är således given till 1476 liksom stiftarnas namn, Barbara Torkildsdatter Brahe och hennes son Oluf Stigsen Krognos. Denna Barbara var inflytelserik för sin tid och var bland annat vän med den danska drottningen Dorothea. 1474 följde hon med på dennas Europaresa då de bland annat besökte drottningens syster Barbara, gift med Ludovico Gonzaga av Mantua. De båda kvinnorna åkte sedan vidare till Rom och fick audiens hos påven som gav Barbara Brahe avlat för dem som besökte hennes kyrkor i Bollerup och Brunnby på bestämda dagar. Vid tiden för Bollerups målningar hade Barbara varit änka i 15 år, vilket medför att Olof Stigsen måste ha varit äldre än så vid denna tid.⁵⁰ På stiftarbilden står Barbara i halvprofil med den högra handen på höften och den vänstra hållande ena änden av språkbandet. Hon bär en till synes enkel, ofärgad kjortel, utan några dekorationer. Den har dock ett relativt moderiktigt snitt i det att den sitter åt kring livet och sedan vidgar sig i den fotsida kjolen. Spetsiga, bruna skor sticker fram under fällan. Håret täcks av ett vitt dok som draperats kring huvudet och halsen. Bilden av Oluf är mer skadad, men man kan ändå se att även han är avbildad stående i halvprofil. Han bär snäva hosor och spetsiga skor, en jacka eller kjortel som slutar vid låret och en rund mössa över det halvlånga håret. Ärmarna är snävt skurna vilket ger intrycket av att även hans dräkt är av det enklare slaget, trots att den korta jackan följde tidens mode. Även han håller i änden på språkbandet.

⁴⁹ Hildeman, 1981, s 16.

⁵⁰ Inger Ahlstedt Yrliid, ”En kvindelig stifter: Bollerup og Brunnby kirker 1976”, *Danske kalkmalerier: Sengotik 1475-1500*, Ulla Haastrup & Robert Egevang (red.), Köpenhamn 1991, s 50f.

Östra Herrestad

I sydöstra Skåne ligger Östra Herrestads kyrka med målningar från perioden 1475-1500. Dessa upptäcktes 1885 och restaurerades, relativt hårt, 1888. I anslutning till domedagsscenen i det östra långhusvalvet finns en stiftarbild. Yttersta domen skildras i den östra kappan, stiftarbildens som visar de saliga som släpps in i himlen sitter i den norra kappan, i den södra ses helvetet med en fjättrad djävul, och i västkappan Marie kröning. På stiftarbildens syns himmelen i form av det himmelska Jerusalem där basunblåsande änglar redan står. Sankte Per, klädd i en fotsid, röd kjortel, står i färd att öppna porten. Den man som förmodas vara stiftaren är klädd i en gul kjortel och grön mantel och knäböjer bakom honom och räcker fram ett pappersark till Peter. Vid hans sida knäböjer ännu en man som bär en gul, fotsid kjortel, en röd mantel och mitra och således får förmodas representera en biskop. En liten bit längre bort knäböjer en grupp på sex personer vända mot Sankt Peter, med händerna hopsplagna som i bön. Dessa personer bär alla fotsida kjortlar i olika färger och gult utslaget hår och är av olika storlek, vilket föranleder tanken på att vissa av dem skulle kunna föreställa barn. Tolkningen att det skulle röra sig om den manliga stiftarens familj verkar således trolig. Över dem finns ett språkband med texten: "Te Deum Laudamus" (Dig Gud lovprisar vi) två gånger, och under hela bilden står det: "Beati mortui in domine...ri laboribus sequentum eos" (Saliga är de döda, som dör i Herren härefter. Ja säger Anden, de ska få vila sig från sitt arbete, ty deras gärningar följer dem).⁵¹ Cecilia Hildeman har hittat en trolig kandidat till den man som vill släppas in i himlen i Eskil Mogensen Göye, sedermera riksmarsk med enorma godsägor i Danmark, som 1459 skrev sig till Östra Herrestad.⁵² Biskopen kan hon inte identifiera, men ser honom dock inte som ett helgon eftersom han saknar gloria. Den förbedjande gruppen tolkar hon som stiftarens familj, de som donerat i Eskils namn för att han ska få komma in i himlen. Detta antagande bygger Hildeman, dels på texten under bilden och dels på att Eskils bevarade testamente inte nämner någon donation till Östra Herrestad, och att godset sedermera övergick till dottern Ide och sedan köptes av sonen Mogens.⁵³ Om det sedan rör sig om den andra hustrun, Cecilia Axelsdatter Brahe, med Eskils barn från ett tidigare äktenskap, eller bara barnen, Mogens, Henrik och Ide, med deras familjer, är det svårt att uttala sig om.⁵⁴

⁵¹ Hildeman, 1983, s 28.

⁵² Hildeman, 1983, s 28.

⁵³ Hildeman, 1983, s 29.

⁵⁴ Hildeman, 1983, s 30.

Analys

Bilderna

Romanska målningar

De romanska stiftarbilderna utmärks av en relativ enhetlighet. Personerna är avbildade stående, ofta med en gåva i händerna som de skänker direkt till Gud. Motivet är vanligtvis placerat i koret, som i Vä och Övraby där motivet sitter på östväggen vid sidan om absiden, eller alldeles i anslutning till det som i Vallkärra, Gualöv och Stehag där de finns i triumfbågen. Stiftarna förekommer även nästan uteslutande i par, antingen det är en man och en kvinna eller som i Stehag där det är en kung och en biskop. Undantaget är här Övraby, men eftersom ingen bild bevarats på motsvarande plats på den södra sidan av absiden är det omöjligt att sluta sig till att denna stiftare varit ensam från början. Anmärkningsvärt är även att paren är så symmetriskt placerade i kyrkorummet, en på den norra och en på den södra sidan. Att detta inte alltid var fallet kan man dock se om man går utanför Skånes gränser till det övriga Danmark. I Fjenneslev kyrka på Själland, med målningar från 1100-talets andra fjärdedel, är stiftarparet placerat på den norra sidan av absiden, mannen närmare Guds välsignande hand.⁵⁵ Trots detta består majoriteten av Danmarks romanska stiftarbilder av ett symmetriskt placerat par, företrädesvis bestående av en man och en kvinna, exempelvis i Hagedsted och i Slaglille (där kvinnan dock felrestaurerats som en man).⁵⁶ De gåvor som doneras utgörs ofta av en kyrkomodell som ska representera kyrkobyggandet som stiftaren initierat. I Vallkärra hålls denna gåva av mannen medan kvinnan skänker den i Vä. Om man tittar på det övriga danska materialet ser man att det överlag är de manliga stiftarna som håller i kyrkomodellen, exempelvis i Hagedsted, Slaglille och Fjenneslev.

Klädseln är genomgående av det högsta modet för tiden. Man ser direkt att stiftarna måste ha tillhört de högsta samhällsskikten. Mannen är klädd i kort kjortel samt mantel som knäpps över höger axel för att lätt kunna manövrera den arm som höll svärdet. Kvinnorna bär alltid fotsid kjortel eller bliaut, ofta med långa hängande ärmar och en lång mantel som vilar på axlarna. Håret är täckt som ett tecken på den äktenskapliga statusen. Anmärkningsvärt är att

⁵⁵ Erik Lyckegaard, "Stifterbilledet og Hvideslægten: Fjenneslev kirke 1125-1150", *Danske kalkmalerier: Romansk tid 1080-1175*, Ulla Hastrup & Robert Egevang (red.), Köpenhamn 1986, s 122.

⁵⁶ Ulla Hastrup, "Danske kalkmalerier 1080-1175", *Danske kalkmalerier: Romansk tid 1080-1175*, Ulla Hastrup & Robert Egevang (red.), Köpenhamn 1986, s 59.

mannens dräkt är ytterst mobil i jämförelse med kvinnans, vilket torde ha haft praktiska konsekvenser i vardagslivet.⁵⁷

Gotiska målningar

I och med 1400-talet ser vi en kraftig ökning av bevarade kalkmålningar, vilket även medför en ökning av antalet stiftarbilder. Anmärkningsvärt nog ökar dock inte antalet kvinnliga stiftarbilder, utan frekvensen av sådana sjunker istället.

Över lag kan man se att de gotiska bilderna är av en mer diversifierad karaktär. De strikta regler som verkat styra de romanska målningarna, både i fråga om utseende och placering verkar ha lösts upp mer eller mindre. Detta ser man klart vid en studie av de fyra skånska exemplen som alla är målade under 1400-talet. De flesta är fortfarande placerade i eller i närheten av koret, men undantag finns, som exempelvis Östra Vemmerlöv där stiftarbilden återfinns på norra valvpelaren mellan västra och mellersta travén, det vill säga i den västra delen av långhuset. Tittar man på övriga stiftarbilder i Skåne ser man dock en stark dragning mot de östra delarna av kyrkan, sex i koret (Stora Köpinge, Västra Sallerup, Gärds Köpinge, Östra Ingelstad, Hyby och Östra Strö), två i triumfbågen (Farstorp och Gislöv, båda från början av 1500-talet) och fem vid triumfmuren eller i långhusets östra valv (S:t Olof, Vallby, Maglehem, Östra Herrestad och Bollerup). Ofta förekommer motivet i närheten av eller i samband med den yttersta domen.

Den symmetri som karaktäriserade de romanska stiftarbilderna har lösts upp på 1400-talet. Den enda som fortfarande präglas av detta är Bollerup där mannen och kvinnan är placerade på varsin sida om öppningen till koret. I Västra Sallerup sitter stiftarparet på samma vägg i koret, dock är mannen placerad längre fram, närmare konungarnas tillbedjan än kvinnan som sitter bakom sin man. Hennes blick är sänkt medan mannen tittar upp på den gåva som räcks till den bakersta vise mannen. Östra Herrestad har en än större kontrast där kvinnan inte ens är med som stiftare i bilden utan är placerad i bakgrunden och snarare har funktionen som förbedjare för sin make. Hon förekommer även i en klunga av flera personer och är svår att skilja ut från mängden. Om man får tolka storleken som ett värdeperspektiv är hon mycket mindre och således även mindre betydelsefull i sammanhanget än mannen. Kontrasten är här stor mot Östra Vemmerlöv där en kvinna står som ensam donator, och därmed även avbildas själv. En stiftarbild som kan vara relevant att jämföra med här är den från St. Peders kyrka i Næstved på Själland föreställande Valdemar Atterdag och hans hustru Hedvig från ca år

⁵⁷ Rudling, vt 2005, s 9.

1400. Dessa är inte placerade symmetriskt i kyrkorummet då bilden sitter på en vägg, men dock i själva motivet där makarna knäböjer på varsin sida om treenigheten. Att det dock är mannen som har den viktigaste rollen i sammanhanget kan man utläsa av texten som lyder: ”Anno milleno trecenteno septuageno quinto profesto crispini tunc memor Waldemar decessit rex cum christe requiescit” det vill säga ungefär ”År tusen trehundra sjuttio fem, dagen före St. Crispin, då – kom ihåg detta – dog kung Waldemar. Han vilar nu med Kristus.”⁵⁸ Man kan tydligt se att det är kungen som ska åminnas av bilden, och således får drottningen här mer funktionen av en förbedjare för sin make.

De attribut som ofta förekommer i de romanska målningarna verkar ha förlorat sin funktion och därför försvunnit när man kommer in på 1400-talet. Även om endast två av de kvinnliga stiftarna avbildas knäböjande med hopslagna händer är det likväl tydligt att stiftaren nu ska uppträda i en bedjande ställning. Detta är inte människor som självsäkert sträcker fram sin gåva direkt till Gud, utan istället avbildas de i hopp om församlingens förböner. Detta är extra tydligt i Bollerup där språkbandets text till och med avslutas med orden ”ORATE PRO NOBIS” – ”Bed för oss”.

Eftersom de gotiska bilderna byggs upp av linjer snarare än färgfält visar stiftarnas dräkter här mindre dyrbara tyger än de romanska. Snittet följer visserligen modet, det snäva livet och vida kjolen i Barbara Brahes kjortel och den tygrika houppelanden som bärs av kvinnan i Västra Sallerup. Trots detta skulle dräkterna snarare räknas till det relativt enklare slaget. Under 1400-talet utvecklades exempelvis ett ytterst extravagant mode ibland annat Frankrike och Flandern, med ytterst tygrika dräkter och stora huvudbonader, exempelvis i form av den långsmala henninen, eller prinsesshatten som många barn i dag sammankopplar med medeltida prinsessor. Stiftarbildernas kvinnor saknar dock i princip helt utsmyckningar på sina kläder. Undantaget är den enorma hatt som kvinnan i Västra Sallerup bär. Denna kan dock knappast tolkas som något modeplagg, även om någon annan tillfredsställande förklaring saknas. Den struktur av flätade halmstrån som svagt framträder tyder inte heller på något särskilt dyrbart plagg, även om den gröna färgen sticker ut något mot den vanliga bondens halmhatt. Intressant är kontrasten mellan dräkterna som bärs av Barbara Brahe respektive två bibliska kvinnor som är placerade i ett långhusvalv i Bollerup. Här ser vi i samma kyrka exempel på helt olika kvinnodräkter, där de bibliska kvinnorna färgglada, pälsfodrade dräkter och utsirade, turbanliknande huvudbonad står ut mot stiftarens ofärgade kjortel och enkelt svepta huvudlin. Kontrasten mot de manliga stiftarna i dessa bilder är dock

⁵⁸ Niels M. Saxtorph, *Danmarks kalkmalerier*, Köpenhamn 1986, s 130.

inte så stor. Visserligen bär mannen i Västra Sallerup en dyrbar rustning, men här är ju även kvinnan relativt välklädd. I Bollerup bär å sin sida Oluf Stigsen en dräkt bestående av de snava hosor och jacka som modet föreskrev samt en enkel mössa på huvudet, vilket ger vid handen att han följer moderns exempel och här klär sig enkelt.

Kontexten

Det verkar som om en förändring i avbildandet av kvinnliga stiftare faktiskt är skönjbar i materialet. Frågan blir då om dessa förändringar går att relatera till de teoretiska utgångspunkter jag diskuterat i det inledande kapitlet, det vill säga det kvinnliga jordägandet, kvinnoideal och en ökad individualisering. Vad består förändringen i och hur tar den sig uttryck i de kvinnliga stiftarbilderna?

Kvinnligt jordägande

Enligt undersökningar av medeltida landskapslagar utförda av bland andra Birgit Sawyer stod kvinnors egendomsmöjligheter oförändrade under medeltidens lopp.⁵⁹ Änkor kunde även i princip själva göra donationer. Att detta också skedde i verkligheten kan man utläsa av stiftarbilderna. De romanska målningarna är ju här väldigt tydliga i sin symbolik. Donationen representeras av en kyrkomodell som sträcks upp till Gud. Vanligtvis utförs detta av en manlig stiftare, men i Mariakyrkan i Vä är det kvinnan som utför denna handling. Detta tyder på att vi i detta fall faktiskt bör tillskriva själva donationen till denna kvinna och inte mannen som här avbildas med ett dekorerat skrin.⁶⁰ I de gotiska målningarna är uttrycken dock mer diversifierade och följaktligen är det svårare att se vem den egentliga donatorn är. I Bollerup är dock en sådan ikonografisk tolkning överflödigt eftersom vi har den långa inskriptionen som upplyser oss om att det är kvinnan, änkan Barbara Brahe som utfört donationen. Hennes son finns även omnämnd i inskriptionen och han avbildas även mitt emot sin mor, men det är ändå tydligt att det är Barbara som i huvudsak stått för donationen. I Östra Vemmerlöv finns ingen inskription, men här är det en ensam kvinna som avbildats som stiftare och således kan vi även här, med ganska stor säkerhet sluta oss till att det är hon som stått för donationen.

I en undersökning av danska testamenten konstaterade Thelma Jexlev en minskning av andelen kvinnliga donatorer, från 50% år 1250-1350 till 20% år 1350-1450.⁶¹ Någon sådan statistisk undersökning går inte att utföra på de skånska stiftarbilderna eftersom materialet är

⁵⁹ Sawyer, 1993, s 207.

⁶⁰ Ahlstedt Yrlid, 1976, s 64-67.

⁶¹ Jexlev, 1980, s 28-40.

för litet. Dock går det ju att konstatera att kvinnor måste ha kunnat donera till kyrkan både på 1100- och 1400-talet. På de bilder där kvinnor är avbildade som donatorer står endast en av tre kvinnor som huvuddonator under 1100-talet, medan två av fyra gör det tre århundraden senare. Om man dock jämför med de rent manliga stiftarbilderna sjunker andelen avsevärt under 1400-talet. Vad som således går att utläsa är att kvinnor själva måste ha kunnat stifta kalkmålningar, lika väl under 1100- som under 1400-talet. Som huvudstiftare blev hon avbildad på samma sätt som en man skulle ha blivit. Den stora skillnaden tidsmässigt ligger dock i att den kvinna som inte bar det legala ansvaret för donationen lika fullt blev avbildad med sin man på stiftarbilderna under 1100-talet, men att man under 1400-talet verkar ha frångått detta och endast i undantagsfall, i Västra Sallerup och i Östra Herrestad, avbildat kvinnliga medstiftare.

Kvinnoideal

Hur ter sig då stiftarbildernas relation till det nya kvinnoidealet som växte fram under medeltiden? Detta ideal som formades av det höviska idealet som kom till Norden efter 1200-talet och Mariakulten som växte fram efter det att äktenskapets höga status under 1100-talet började försvagas. Sådana idémässiga aspekter är svåra att konkretisera i bilder, men ett resultat av dessa tankar kan vara väl så intressant att undersöka, och ett sådant exempel är att titta på hur äktenskapet värderas i målningarna. Enligt Birgit Sawyer skulle dennas status ha varit mycket starkare fram till och med 1200-talet då få heliga jungfrur förekom i litteraturen.⁶² Tittar man på stiftarbilderna från 1100-talet ser man tydligt att äktenskapet verkar värderas högt. Kvinnor förekommer relativt frekvent och på dessa bilder förekommer hon alltid med en man, aldrig ensam. Detta stämmer även för flertalet danska stiftarbilder från denna tid. Vi kan även se att manliga stiftare oftast avbildas tillsammans med sin hustru. Även om det som i Vä är kvinnan som är huvudstiftare avbildas både hon och maken, symmetriskt placerade och i stort sett i samma storlek och utförande. Manliga och kvinnlig stiftare verkar avbildas på samma sätt på romanska målningar. Kontrasten mot 1400-talet är slående i detta avseende då dels kvinnor avbildas mer sällan och hon, som i Östra Vemmerlöv till och med porträtteras ensam.

Kontrasten kan bli än mer tydlig om vi tittar närmare på de exempel där vi har inskriptionen bevarad. I Gualöv är donationen gjord av en man till minne av sin avlidna hustru ”i hopp om det eviga livet”. Således är syftet att Gud och församling ska minnas den

⁶² Sawyer & Sawyer, 1993, s 201f.

döda Hjalmswith, men den manliga stiftaren trycker även hårt på sin egen medverkan och att det faktiskt är han som bekostat utsmyckningen. Dessutom specificeras inte närmare vem som hoppas leva för evigt i Paradiset. Tolkningen ligger därför nära till hands att anta att denna förhoppning delas av bägge makarna. Om man här får dra in ett danskt jämförelseobjekt kan St. Peder i Næstved, som tidigare nämnts, vara lämpligt jämförelseobjekt. Här har inskriptionen gjorts i åminnelse om den avlidna kungen Valdemar Atterdag och texten nämner bara honom, men drottning Hedvig avbildas trots detta på samma sätt som sin make. Inskriptionen i Bollerup är mycket lik de föregående texterna. Dock finns avgörande skillnader. En viktig aspekt är att Barbara Brahe är änka, men det är inte för en avliden make som donationen gjorts utan för henne själv och för hennes son. Texten uppmanar församlingen: *ORATE PRO NOBIS*, ”be för oss!”. Detta torde endast inbegripa de i texten nämnda namnen, det vill säga för henne och sonen. Donationen är således inte en själågåva för en avliden person som det är i Gualöv utan en beräknad handling av en ännu levande kvinna. Dessa exempel tyder på att även om äktenskapet under 1400-talet fortfarande var statusfyllt (alla kvinnliga stiftare avbildas med hustrudok), kunde en kvinna som änka ändå handla på egen hand, utan manlig tillåtelse, och utanför den äktenskapliga ramen. Motsatsen ser vi också i Östra Herrestad, om nu tolkningen att bilden är en själågåva för den avlidne Eskil Mogensen Göye är korrekt. Här görs en donation i hopp om det eviga livet för denna danska storman av hans släktingar liksom det 300 år tidigare gjordes i Gualöv. Skillnaden ser vi dock i bilden där allt fokus ligger på att få in Eskil i himlen, medan familjen endast deltar som förbedjare utan att verka bry sig om sitt eget öde. I Västra Sallerup utförs donationen av en man och en kvinna tillsammans. Skillnaden mot 1100-talets stiftarbilder ligger dock i placeringen av aktörerna, där mannen står som den främsta och kvinnan mer i bakgrunden. Bilden skildrar inte heller endast det gifta paret som under den romanska epoken utan en familj, där den namngivna sonen placerats mellan sina föräldrar, det vill säga närmare Madonnan än sin mor även om han ur betraktarens synvinkel sitter bakom de vuxna.

Det verkar således som om stiftarbilderna kan stödja tesen om att äktenskapet värderades mycket högt under 1100-talet. Både manliga och kvinnliga stiftare torde ha sett det som en självklarhet att de skulle avbildas med sin maka respektive make och att bilderna skulle vara av samma storlek och utförande. Ingen av makarna skulle vara mer betydelsefull än den andra, och även om bara den ena av dem kunde donera den symboliska kyrkomodellen förseddes även den andra med en värdefull gåva. Under 1400-talet är det dock inte alls lika självklart att ett gift par avbildas tillsammans. Vanligast är att manliga stiftare framträder ensamma eller tillsammans med män som exempelvis i Farstorp där två män knäböjer framför

ett krucifix. Dock kan kvinnor i undantagsfall även förekomma ensamma eller i sällskap av andra familjemedlemmar. Om detta nu beror på den uppvärdering av heliga jungfrur som Birgit Sawyer talar om,⁶³ eller på det nya kvinnoidealet som kom med Mariakulten och det höviska idealet är svårt att säkert fastställa. Det enda vi kan konstatera är att det verkar ha skett en attitydförändring efter 1100-talet som inneburit att kvinnor under 1400-talet mer sällan utförde donationer, men då de gjorde det kunde handla mer på sina egna villkor. I och med jungfruidealet blev det även mer socialt accepterat att en kvinna kunde ha en hög status även om hon förblev ogift, genom att gå i kloster. Även änkor kunde gå i kloster efter sina makars bortgång som exempelvis den heliga Birgitta gjorde. Dessa kvinnor är dock svåra att komma åt i stiftarbilderna eftersom munkar och nunnor inte hade privat egendom och därför inte kunde stifta kalkmålningar som privatpersoner.

Från kollektiv till individer

Även sättet att avbilda män förändras mellan 1100- och 1400-talet. Från att återges stående och i direkt kontakt med Gud som personligen eller genom en ängel tar emot donationen, står 1400-talets stiftare oftast på knä i bön, framför ett helgon eller möjligtvis den korsfäste Jesus som i Farstorp. Detta nya avbildningssätt tyder således inte bara på en förändring av kvinnoidealet utan även på en större attitydförändring och ett nytt ideal.

En sådan förändring kan vara den individualisering som ersatte den äldre kollektivtanken. Många forskare hävdar att denna skulle ha uppkommit i och med renässansen men bland andra Aron Gurevitj anser att den snarare tillkom genom en långsam process som tog sin början redan tidigt under medeltiden.⁶⁴ Man kan se att stiftarna oftare uppträder ensamma eller med någon annan än sin make eller maka. Detta kan, som diskuterats ovan, tyda på att äktenskapet inte var lika högt värderat under 1400-talet, men även på en ökad individualisering. Det är viktigare under denna tid att ta saken i egna händer och värna för sin egen framtid i livet efter detta. Gör man det inte själv och lever ett syndigt liv får man, som i Östra Herrestad låta familjen anstränga sig istället efter ens död och på alla sätt, och med extrem ikonografisk tydlighet visa för församlingen vilken kraft en donation och en skara förbedjare kan ha för frälsningen.

Den förändrade attityden visar sig på många sätt. Bland annat genom inskriptionerna som nämnts ovan. I Gualöv kan man läsa att mannen Ugitus donerat utsmyckningarna till minne

⁶³ Sawyer & Sawyer, 1993, s 201f.

⁶⁴ Gurevitj, 1997.

av sin avlidna hustru, ”i hopp om det eviga livet”. I Bollerup beskrivs vad som donerats, kalkmålningar, kyrkklockor och en ny mässbok, och vilka som skänkt medlen till detta varefter texten avslutas med orden ORATE PRO NOBIS, ”Bed för oss!”. Jämför man dessa texter kan man skönja en förändrad attityd och ett nytt förhållande mellan människan och religionen. I 1100-talets stiftarbild i Gualöv trycker man inte så mycket på vad själva donationen består i utan snarare på syftet med den. Stiftaren, i detta fall en manlig sådan, har prytt kyrkan med målningar, till Guds ära och till församlingens glädje. Donationen är visserligen gjord av honom själv men till åminnelse av hustrun. De avslutande orden är inte heller speciellt inriktade på honom själv utan snarare en förhoppning om ett evigt liv, för honom, hans hustru och för alla som läser dessa rader och själva hoppas på detta öde. I Bollerupsbilderna från 1400-talet kan man dock se att syftet förändrats något. Det har blivit viktigt att påpeka vad man skänkt. Slutorden är inte en förhoppning utan en uppmaning, att den som läser orden ska be för Barbara och hennes son Oluf, specifikt för dem och inte för någon annan. Vad man härav kan utläsa är att man under medeltidens gång dels verkar ha blivit mer ödmjuk och dels mer osäker på sitt öde. 1100-talsstiftaren står rakt upp och ger sin gåva direkt till Gud. Han eller hon behöver inte gå på kringvägar utan syftet är klart och tydligt, donerar man till kyrkan ökar chanserna att komma in i himlen. Detta budskap förmedlas på ett tydligt sätt i bilden där kyrkomodell och pengar sträcks upp till Gud personligen. Men donationen i sig är något mellan stiftaren och Gud. Texten är dessutom på latin vilket gör att få församlingsmedlemmar kunde ta till sig det skriftliga budskapet. På 1400-talet verkar man inte lika säker på att komma in i himlen. Det är viktigt att man får så många förböner som möjligt och det är därför donationen görs. Det är även viktigt att nå ut till församlingen och visa att det krävs uppoffringar om man vill leva för evigt. Donationer är en väg och därför är det även viktigt att man specificerar exakt vad man skänkt. Stiftaren står inte heller i direkt kontakt med Gud utan går vägen genom exempelvis ett helgon, som i Västra Sallerup där stiftarfamiljen knäböjer bakom de vise männen framför Maria och Jesusbarnet. Man ger inte heller donationen till dessa helgon utan knäfaller ödmjukt framför dem och stilla tillber dem.

Tittar man på dräkterna ser man också en skillnad. Medan de romanska stiftarna klär sig i sina bästa kläder och man skyltar klart och tydligt med sina rikedomar och det man har råd att skänka till kyrkan, sätter man på 1400-talet snarare på sig enklare, mindre dekorerade kläder. Således verkar det för 1100-talets stiftare ha varit viktigt att befästa sin position i samhället, eller om man så vill: sin plats i kollektivet. I den gotiska stiftarikonografin är denna ambition inte längre lika viktig utan här är den personliga framtoningen mer angelägen eftersom man är

mån om att framställa sig själv som ödmjuk inför Gud och helgonen. 1100-talets stiftare är en del av en samhällsordning. Det är viktigt att hävda sin plats och uppträda på ett sätt som av samtiden förväntas av en förmögen jordägare. För stiftaren under 1400-talet är det viktigare att lyfta fram sig själv, på det individuella planet, och trycka på den personliga övertygelsen och frälsningen. Symboliken blir än tydligare när man ser på de närliggande motiven som i den gotiska perioden ofta är den yttersta domen, det vill säga då de döda själarna vägs och skickas till antingen himmeln eller helvetet. Härmed trycker man ännu hårdare på funktionen av donationen och på den personliga fromheten hos stiftaren som ett föredöme för församlingen.

Allt detta verkar tyda på att människan på 1400-talet är mer personligt ansvarig för sin egen frälsning. Digerdöden hade passerat genom Europa kring år 1350 och återkommande pestepidemier följde i dess spår. Döden fanns alltid närvarande i människors liv under medeltiden, men aldrig som under pestens härjningar då mellan en tredjedel och hälften av Europas befolkning utplånades på bara några år. Människorna insåg att man när som helst kan dö och att det då gäller att vara beredd. Man måste själv ta ansvar för sin egen frälsning och sitt öde på den yttersta dagen. Gud kan när som helst plocka vem som helst och då är det för sent. Det går inte längre att självsäkert stå och ”muta” Gud med sin gåva. Man skänker den istället i tysthet och framhåller sig på stiftarbilderna som en ödmjuk tjänare som knäböjer framför en helig man eller kvinna, även om gåvan kan nämnas i inskriptioner. Givetvis går dock målningens egentliga budskap fortfarande ut till kyrkobesökaren. Man använder andra medel för att visa att det rör sig om en stiftarbild, mer individuella än i den romanska konsten.

Sammanfattning och slutsatser

Syftet med denna uppsats har varit att problematisera kvinnliga stiftarbilder i skånska kyrkor. En jämförelse har gjorts mellan de tidigare romanska bilderna från 1100-talet i Vä, Vallkärra och Gualöv och de senare gotiska från 1400-talet från Östra Vemmerlöv, Västra Sallerup, Bollerup och Östra Herrestad. Frågeställningarna har rört problemet huruvida man kan se en förändring av stiftarbilderna mellan dessa två perioder och i sådana fall hur denna ter sig och hur den kan förklaras och sättas i relation till kontinuiteter och förändringar i det medeltida samhället och dess attityder. Det teoretiska perspektivet rör tre olika aspekter som jag själv samlat ihop utifrån mina tidigare studier. Det första rör det kvinnliga jordägandet. Tidigare

studier visar att kvinnan under hela medeltiden hade rätt att äga jord och disponera den i stor frihet, dock under inflytande av någon manlig förmyndare. Detta kan man även se på stiftarbilderna då kvinnor under hela perioden uppträder som stiftare, även om frekvensen sjunker med tiden. Den andra aspekten handlar om attityden till kvinnan som förändrades under medeltidens gång. Från att under högmedeltid värdera äktenskapet högt ger senmedeltiden ett större utrymme för den heliga jungfrun och kyskheten. Detta torde hänga ihop med den höviska kulturens intåg i Norden under 1300-talet, i vilken kvinnan upphöjdes på en piedestal som ingen verklig kvinna kunde leva upp till. Även Mariakulten som uppträdde vid denna tid torde ha bidragit till detta, med den heliga kyska jungfrun, idealkvinnan utan några fel och brister. Detta förändrade kvinnoideal kan man delvis skönja i stiftarbilderna. Från att alltid avbildas i par, som man och hustru under 1100-talet blir det vanligare under 1400-talet att manliga stiftare uppträder ensamma. Kvinnor förekommer fortfarande på stiftarbilder, men i andra funktioner än tidigare. De kan förekomma som ensamma stiftare eller ihop med ett barn eller hela sin familj. Hon kan till och med förekomma i en förbedjande funktion. Detta leder oss in på den tredje aspekten som rör den ökande individualiteten som uppkom under medeltiden. Från att ha uppfattat sig som delar av ett kollektiv började senmedeltidens människor snarare se sig själva som individer. Man vill framställa sig på ett annat sätt än tidigare. De romanska stiftarna står upp och sträcker fram sin donation direkt till Gud. Det var viktigt att befästa sin position i samhället och uppträda som en jordägare ur frälset vilket han eller hon var och skulle representera i församlingen. Under 1400-talet avbildas stiftarna istället mer diversifierat. Tendensen är dock att man framställs knäböjande och bedjande, utan symboliska gåvor och framför ett helgon eller i anslutning till en domedagsscen, aldrig i direkt kontakt med Gud. Den personliga frälsningen är viktigare nu och man vill visa för Gud och församling att man är en ödmjuk, troende individ, att man tar sitt personliga ansvar och donerar till kyrkan, utan att förhäva sig själv.

Vad uppsatsen visar i ett större perspektiv är hur konsten och samhället påverkar varandra, speciellt under medeltiden när bilderna alltid hade en funktion utöver den rent dekorativa. För att förstå konsten måste man förstå det samhälle den skapades i, vilket jag här strävat efter.

Litteraturlista

A catalogue of wall-paintings in the churches of medieval Denmark 1100-1600 : Scania, Halland, Blekinge, Knud Banning, m.fl. (red.), Köpenhamn 1976-82.

Ahlstedt Yrlid, Inger, *Och i hopp om det eviga livet: studier i Skånes romanska muralmåleri*, Lund 1976.

Ahlstedt Yrlid, Inger, "Kring några bilder av kvinnor i 1100- och 1200-talens måleri", *Kvinder i middelalderen: symposieföredrag, Københavns Universitet, 1982*, Köpenhamn 1983, s 19-20.

Ahlstedt Yrlid, Inger, "Kalkmalerier som sjælegaver: Gualöv kirke 1150-75", *Danske kalkmalerier: Romansk tid 1080-1175*, Ulla Haastrup & Robert Egevang (red.), Köpenhamn 1986, s 186-187.

Ahlstedt Yrlid, Inger, "Et kongeportræt: Stehag kirke 1200-1210", *Danske kalkmalerier: Senromansk tid 1175-1275*, Ulla Haastrup & Robert Egevang (red.), Köpenhamn 1987, s 104-107.

Ahlstedt Yrlid, Inger, "En kvindelig stifter: Bollerup og Brunnby kirker 1976", *Danske kalkmalerier: Sengotik 1475-1500*, Ulla Haastrup & Robert Egevang (red.), Köpenhamn 1991, s 50-53.

Bandel, Betty, "The English Chroniclers' attitude toward women", *Journal of the History of Ideas* 16, s 113-118.

Belting, Hans, *Likeness and Presence, a History of the Image before the Era of Art*, Chicago 1994.

Bolvig, Axel, *Politikens bog om Danmarks kalkmalerier*, Köpenhamn 2002.

Danske kalkmalerier, Ulla Haastrup m.fl. (red.), Köpenhamn 1985-1992.

Græbe, Henrik, *Kyrkorna i Vä*, Sveriges kyrkor, Skåne III:1, volym 139, Stockholm 1971.

Gurevitj, Aron, *Den svärfångade individen: Självsynen hos fornnordiska hjältar och medeltidens lärda i Europa*, Stockholm 1997.

Haastrup, Ulla, "Danske kalkmalerier 1080-1175", *Danske kalkmalerier: Romansk tid 1080-1175*, Ulla Haastrup & Robert Egevang (red.), Köpenhamn 1986, s 21-61.

Harrison, Dick, *Stora döden*, Stockholm 2000.

Harrison, Dick, *Sveriges historia medeltiden*, Stockholm 2002.

Hildeman, Cecilia, "Donatorsframställningar inom Sydostskånes medeltida kalkmåleri", *Tomelilla Hembygdsrets årsbok 1981*, Tomelilla 1981, s 10-19.

Hildeman, Cecilia, "Donatorsframställningar inom Sydostskånes medeltida kalkmåleri", *Tomelilla Hembygdsrets årsbok 1982-1983*, Tomelilla 1983, s 22-35.

Hildeman Sjölin, Cecilia, *Bilden, texten och kyrkorummet: En studie av scener kring Jesu födelse och Kristoffermotivet i Sydskandiaviens medeltida kalkmåleri*, Lund 2006.

Holmberg, Rickard, *Kyrkobyggnad, kult och samhälle*, Stockholm 1990.

Jexlev, Thelma, "Wills, Deeds, and Charters as Sources for the History of Medieval Women", *Aspects of Female Existence; Proceedings from the St. Gertrud Symposium 'Women in the Middle Ages', Copenhagen, September 1978*, Birte Carlé m.fl. (red.), Köpenhamn 1980, s 28-40.

Kempff, Margareta, "Kalkmålningar som källa till kvinnohistoria", *Fokus på kvinnor i middelalderkilder: Rapport fra symposiet "Kilder till kvinnehistoriske studier i nordisk middelalder"*, Isegran, september 1990, Berit Jansen Sellevold, Else Mundal & Gro Steinsland (red.), Skara 1992, s 52-61.

Lindgren, Mereth, "Kalkmålningarna", *Signums svenska konsthistoria: Den romanska konsten*, Lund 1995.

Lindgren, Mereth, "Kalkmålningarna", *Signums svenska konsthistoria: Den gotiska konsten*, Lund 1996.

Lyckegaard, Erik, "Stifterbilledet og Hvideslægten: Fjenneslev kirke 1125-1150", *Danske kalkmalerier: Romansk tid 1080-1175*, Ulla Haastrup & Robert Egevang (red.), Köpenhamn 1986, s 122-123.

Morris, Colin, *The Discovering of the Individual. 1050-1200*, London 1972.

Nordberg, Michael, *Den dynamiska medeltiden*, Kristianstad 1993.

Rudling, Kajsa, *Bonde eller modesprätt? Klädedräkter på skånska kalkmålningar*, B-uppsats i historia, Historiska institutionen, Lunds universitet vt 2003.

Rudling, Kajsa, *Talande kläder: En studie av dräktens funktion på senmedeltida danska kalkmålningar*, C-uppsats i historia, Historiska institutionen, Lunds universitet ht 2005.

Rudling, Kajsa, *Genus på kalkmålningar: Jämförelse mellan framställningen av kvinnor och män på tidigromanska stiftarbilder*, B-uppsats i historisk arkeologi, Institutionen för arkeologi och antikens historia, Lunds universitet vt 2005.

Rudling, Kajsa, *Kläder som kommunikation: En komparativ undersökning av dräktens användning och uttryckssätt under medeltiden*, B-uppsats i konstvetenskap, Institutionen för konst- och musikvetenskap, vt 2006.

Sawyer, Birgit, *Kvinnor och familj i det forn- och medeltida Skandinavien*, Skara 1992.

Sawyer, Birgit & Sawyer, Peter, *Medieval Scandinavia: From Conversion to Reformation circa 800-1500*, Minnesota 1993.

Saxtorph, Niels M., *Danmarks kalkmalerier*, Köpenhamn 1986.

Signums svenska konsthistoria: Den romanska konsten, Lund 1995.

Signums svenska konsthistoria: Den gotiska konsten, Lund 1996.

Bildförteckning

Internetsidor senast kontrollerade 7/1 2007.

Bild 1. Kvinnlig stiftare, Mariakyrkan i Vä, 1121-50, kalkmålning, korvalvets nordvägg, foto www.kalkmalerier.dk.

Bild 2. Manlig stiftare, Mariakyrkan i Vä, 1121-50, kalkmålning, korvalvets nordvägg, foto www.kalkmalerier.dk.

Bild 3. Kvinnlig stiftare, Vallkärra kyrka, 1125-50, triumfbåge, akvarell A. C. W. utförd 1907, Historiska museet, Lund, foto Kajsa Rudling.

Bild 4. Manlig stiftare, Vallkärra kyrka, 1125-50, triumfbåge, akvarell A. C. W. utförd 1907, Historiska museet, Lund, foto Kajsa Rudling.

Bild 5. Manlig stiftare, Gualöv kyrka, 1150-75, kalkmålning, triumfbåge, foto www.kalkmalerier.dk.

Bild 6. Kvinnlig stiftare, Gualöv kyrka, 1150-75, kalkmålning, triumfbåge, foto www.kalkmalerier.dk.

Bild 7. Kvinnlig stiftare, Östra Vemmerlövs kyrka, 1425-50, kalkmålning, norra valvpelaren mellan den västra och den mellersta långhustravén, foto Cecilia Hildeman.

Bild 8. Stiftare, Västra Sallerups kyrka, 1452, kalkmålning, korets västvägg, foto www.kalkmalerier.dk.

Bild 9. Kvinnlig stiftare, Västra Sallerups kyrka, 1452, kalkmålning, korets västvägg, foto www.kalkmalerier.dk.

Bild 10. Manlig stiftare, Västra Sallerups kyrka, 1452, kalkmålning, korets västvägg, foto www.kalkmalerier.dk.

Bild 11. Kvinnlig stiftare, Bollerups kyrka, 1476, kalkmålning, långskeppets östvägg, foto www.kalkmalerier.dk.

Bild 12. Manlig stiftare, Bollerups kyrka, 1476, kalkmålning, långskeppets östvägg, foto www.kalkmalerier.dk.

Bild 13. Stiftare, Östra Herrestads kyrka, 1475-1500, kalkmålning, östra långhusvalvets norra kapp, foto www.kalkmalerier.dk

Bildbilaga

Bild 1. Kvinnlig stiftare, Mariakyrkan i Vä

Bild 2. Manlig stiftare, Mariakyrkan i Vä

Bild 3. Kvinnlig stiftare, Vallkärra

Bild 4. Manlig stiftare, Vallkärra

Bild 5. Manlig stiftare, Gualöv

Bild 6. Kvinnlig stiftare, Gualöv

Bild 7. Kvinnlig stiftare, Östra Vemmerlöv

Bild 8. Stiftare, Västra Sallerup

Bild 9. Kvinnlig stiftare, Västra Sallerup

Bild 10. Manlig stiftare, Västra Sallerup

Bild 11. Kvinnlig stiftare, Bollerup

Bild 12. Manlig stiftare, Bollerup

Bild 13. Stiftare, Östra Herrestad